

A KÖZNEVELÉSÜGYI DEFICIT TÁRSADALMI OKAI

(Egy elfeledett nevelésszociológiai probléma.)

I.

Nincs más célunk e sorokkal, mint föltenni egy kérdést, feleleveníteni egy elfeledett problémát. Valamikor az orvos megjelent a háznál, megtapogatta az ütőereket, megmérte a lázat s azt mondta: itt baj van; diagnózisa helyes volt. De a beteg nem őrzi a szobát, kint jár és elfeledi betegségét. Azt hiszi egészséges, bár sokszor vonszolja a tagjait, lassan, vontatottan jár, hiányzik a kellő virulenciája, nincs meg az életlendülete. Ez a probléma; ezt nem szeretnők továbbra is elfeledni, mert súlyos következményű, nevelésszociológiai kérdés.

Nem iskolai kérdéstről szólnak és nem pénzügyi hiányról, hanem kulturális deficitről, mely körülöttünk ólálkodik; jobbról-balról; csak észre kell venni. Az iskola nem *egyetemes* nevelő tényező, hanem aránylag szűkkörű. Hiába van 7—8 ezer elemi iskolánk, néhány száz közép- és szakiskolánk stb., nem lehet a hatása egyetemes, azaz az *egész* társadalomra kiterjedő. Épp az, hogy az iskola iránti bizalom korlátlan volt és egyes országokban¹ szédületes összegeket fordítanak «iskolánkívüli» tanfolyamok tartására, mutatja, mennyit akarnak tenni. Mégsem teszünk eleget: vannak tág nevelési «hézagok».

Ezeket a hézagokat képzeljük el a következő módon: Megnézünk egy 70—80 évvel ezelőtt készített világtérképet,

¹ Nagyon beszédes adatok Vernon Hodge könyvében: *A felnőttek oktatása az Amerikai Egyesült Államokban*. (Bölcsészeti doktori értekezés a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen.) Budapest, 1937. (Bibliográfia 1x1—127. lapokon.)

látjuk, fehér foltok vannak rajta, jelezve azt, hogy térképet felvevő fehér ember ott nem járt. Hatalmas foltok Közép-Ázsiában, Afrika nagy részén, Délamerikában; mint a hogy bejáratlan fehér folt ma is akad a déli és az északi sarkon. Ezek tehát — mondhatni — a felvételezetlen területek. Nem az a fontos, hogy egy darabon ezek az üres foltok minő nagyok, hanem az, hogy *minő nagy területet képviselnek végösszegükben*. Most képzeljük el, egy köznevelésügyi *kultúrintensztási térképet* készítünk. Kultúrán éppen nem iskolás-kultúrát, nem városi kultúrát értünk, hanem beleértjük a népkultúrát is, még akkor is, ha az kezdetleges, de megfelel az illető nép műveltségi színvonalának, azaz jól «tapad» az illető néphez, népiélekekhez; negatívra kifejezve: «nem máz», nem lehet a népről lehántani, mert a nép és a *maga* műveltsége összeforrottak. Ha most ilyen kultúrtérképet veszünk fel, ha a *közneveltség* mértékét ábrázolnák, úgy — megfordulnának a fehér foltok és sok kisebb-nagyobb fehér folt jelennék meg épp a civilizált országokban, ám az a sok kisebb-nagyobb folt — *végösszegében* nagy. Ez a «köznevelésügyi deficit». Nagyvárosok mind körül volnának véve fehér sávval, ez a «külterület», a nagyvárosi periféria, ahol «Angyalföld jellegű» állapot uralkodik. Paris kultúrközpont; mégis van ilyen «perifériája», amely 6—800.000 embert, barbárnak maradt ál-civilizáltat jelent. Az angol fővárosban ott van az egész East-London. Az Egyesült Államok alvilágáról pedig mindenki tud a napi bűnkrónikák alapján. De — ez épp a kérdés különös része — az ily «foltokat» nehéz térképezni «elméletileg» is, mert *nem körülhatárolt tömbök* a köznevelésügyi deficit tipikus helyei, hanem szétszórt helyeken, sávokban szivárog szanaszét ama típus. Általában az *úgynevezett erkölcsi proletariátus* — amely tehát nem pusztán «szegény»-elem — *voltakép mindenfelé feltalálható*. Nem azokra a «proletárookra» gondolunk, akiket a marxista propaganda büszke történeuthorozóvá avatott, nem a propaganda szótárában szereplő «osztályöntudatos» elemekre, hanem mindazokra, akik elvesztették közműveltségi és népi gyökereiket, és mint hullámvérte atomok, ide-oda tolódnak, lökődnek és sem azt nem tudják, mit csináljanak magukkal (mint a munkanélküliek legalacsonyabb része), sem azt, *mit kell egyáltalán* tenni; mi

a jó, mi a rossz; mi a megengedhető és a megengedhetetlen stb. Éppen ezen a nagyon alacsony műveltségi síkon tűnik ki, hogy *minden kultúra alapeleme vallásos és közmorális síkon Van*, nem pedig iskolai és értelmiségi síkon. Csak ha ez az *alapsík* megvan, lehet ráépíteni más magasabbat is, pl. iskolát. És ugyancsak ezen az alacsony műveltségi síkon láthatni, hogy *az úgynevezett (falusi) népkultúra milyen magas*; még ha hemzseg is itt a babona, az észszerőtlen hagyomány, ám azért ezek az irracionális elemek — de facto — roppant *erkölcsi és társadalmi fegyelmet* tudnak létesíteni és az élet célját illetőleg átlag helyes célképzeteket sugallnak. Ámde szétszakadozik már ez a népkultúra is; ide is behatol egy «erkölcsi proletarizálódási). Csak a téma fontos most előttünk, nem pedig annak pontos kicirkalmazása. Elég tehát, ha ennyi válik szemléletessé arról, mi az ami *köznevelésügyi deficit* címén most szóban forog, mint jelentős, nevelés-szociológiai kérdés.

Miután témánk magva látható körvonalat nyert, további kérdésünk nem az lesz, hogy hol van ily köznevelésügyi deficit, sem az, hogy mekkora, terjedelmére és jelentőségére nézve, hanem az, hogy mik ennek a deficitnek a *társadalmi okai*. Szinte a nevelésszociológiának ütőerére tapintunk ezzel a kérdéssel. Ügyelünk arra, hogy ne vesszünk el a részletekben¹, hanem a kérdés relief-jét helyes arányban lássuk, tehát a kellő szemléleti pontot foglaljuk el.

II.

A társadalom körében — újabb osztályozás szerint — a következő főcsoportfajokat különböztetünk meg:

A) *közösségeket*, minő a család, rokonság, szülőföld (pl. falu), regionális (táj-)közösség, nép és nemzet, vallásos- és kultúrkör, mint közösség. Ezek mind sokcélú *életegészek*;

B) *szervezeteket* (organizációkat), minők vállalatok, egyesületek, üzemek stb.; ezek speciális, azaz egycélú alakulatok;

C) megkülönböztetünk továbbá *szervetlen (amorf) alakula-*

¹ Mint például *Soziologie des Volksbildungswesens*. Szerk. Leopold von Wiese. 1921. (578 lap.) Avagy: W. Picht: *Das Schicksal der Volksbildung in Deutschland*. 1936.

tokát, minők a tömeg, a közönség, a klikk, a társadalmi osztály, a társaskör (társaság), a politikai uszály, párt stb.

d) Megkülönböztetjük végül az államot és az egyházat, amelyek mindig *nagyobb* közösségekre épülnek fel és így *részben* közösségek jellemét mutatják; de szervezetek is azok, a szervezetek jellemét is mutatják: *szintetikus alakulatok* tehát, mert kétféle szerkezeti (strukturális) elvet hordoznak, azokat egyesítik.¹

Ez az áttekintés, mely évtizedes elmélkedés gyümölcse, bizonyos utat mutat a mi nevelésszociológiai kérdésünk megoldásában is. Kitűnik az, hogy merrefelé lehet feltenni a nevelésszociológiai főkérdésünket.

Ha arra gondolunk, hogy meghatározzuk, *mi* az iskola, tudjuk a fenti alapon, hogy az iskola *nem szervezet*. Az iskolának van némi szervezeti eleme (amit az úgynevezett rendtartás mutat), de ez nem több laza keretnél; a lényeg másutt van: az iskola valaminő *közösségnek* — elsősorban a családnak — *kiegészítő része*. Az iskola neveli az *egész* embert, épúgy, mint a közösség általában: nem specialistát akar (ez a «szakképzés» területére tartoznék), hanem egész személyiséget, és pedig olyat, amely *felveszi* az illető közösségnek egész műveltségi tartalmát és azt *hajlandó is* továbbfejleszteni. Eszerint az iskola egyrészt — akárcsak a közösség — *a)* megőriz, fenntart egy műveltségi tartalmat (a *kultúra tradíciója*, áthagyományozása);

b) bizonyos *diszpozíció-teremtő* munkája is van az iskolának: az iskolázott ember a műveltség továbbfejlesztésére lesz hajlamossá. Látható, hogy az úgynevezett *iskolásság* csak az elsőre veti a figyelmét s a második feladat rövideget szenved.

Az iskola így csak «iskolázó» szerepű. Hiányzik belőle az élethelyzetek sokféle variációja, az élet gazdagsága: az iskola szűk keret. Kitűnik ez, mihelyt az úgynevezett munkaoktatás elvét kezdték érvényesíteni: szép terveink vannak s nem vihetjük keresztül az iskolai keret szűkössege miatt. *Általában* nem szabad átengedni magunkat annak a gondolatnak, hogy

¹ V. ö. Dékány: *Communautés et organisations*. Paris. 1940. 2. és 3. fejezet.

² V. ö. *Az iskola lényege és elfajulásai*. Magyar Pedagógia. 1937. évfolyam és különlenyomat.

ami a nevelést illeti, az iskola minden, vagy mindenné tehet.

A) *Az, amit közösségnek mondunk, az egész vonalon nevelés-szociológiai jelentőségű;* nevel a család, nevel a családias úgynevezett patriarchális műhely, nevel a szülőföld (a falu sokkal inkább, mint a város),¹ a nép, illetve nemzet stb. Ezek a közösségek ugyanis érzik, hogy nekik teljes értékű *személyiségtagokra* van szükségük;

B) ezek a tagok kell, hogy *önálló műveltség-hordozók* is legyenek: a közösség «jövőjét» akarják. Azaz «egész emberre* van szüksége a közösségnek, olyanokra, kik az élet *mindenemű* problémájával fel tudják és akarják venni a küzdelmet, mert lényük legbensőbb magvában «közösségi tagok»-nak számíthatók;

c) mint közösségi lények,² be is válnak, épp ez a «beválás» az, amit nem lehet másképp biztosítani, mint «*általánosa*» *neveléssel*. A közösség nem olyan, mint a szervezetek, végletes formájukban az «üzemek»: ezek nem törődnek azzal, hogy a személyi állományukat honnan merítik;³ egyszerűen felveszik és felhasználják az embereket, és esetleg — ha már nem kellenek — rövid úton elbocsátják őket. Az üzemek, vállalatok szűkkörű egoisták, a maguk üzleti eredményeiért élnek. A közösségek életlátása, horizontja szélesebb: ők sokcélúak lévén és távolabbi jövővel számolnak, «egész életperspektívát» hordoznak és fejlesztenek. Az üzemek csak a *munkát* nézik s a *munkást* csak a munkája arányában veszik figyelembe. Az üzemek tagja csak quasi-tag. A közösségek ellenben — gondoljunk csak a családra, avagy a nemzetre — *valódi tagokra* számítanak, sőt olykor ezeknek legteljesebb áldozatkészsége is számba esik a közösségek élet-halálküzdelseiben. Mennyire fontos ez!

A közösség nem anyagi síkon gondolkodik, mint egy termelő üzem, hanem *személyi síkon*. A közösségeknek nem az évi mérlegben kimutatott üzleti eredmény a fontos, hanem az

¹ Hogy miért, arra nézve lásd: *a Falusi és városi nevelőkörnyezet* című tanulmányt. Pedagógiai Szeminárium 1937.

² V. ö. *A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása*. Társadalomtudomány, 1929. évfolyam, 3. fejezet.

³ V. ö. *A társadalom mint üzem*. Magyar Közgazdasági Szemle. 1940.

ember *élete*: a közösségek «évszázadokban gondolkodnak», meg is van az érzékük az egyes ember 2—2% évtizedet jelentő fejlesztésének, nevelésének kérdése iránt, *igazi nevelők, tehát a nagy élettávlatú közösségek*, illetve az ezeken felépülő *állam és az egyház*.

A közösségek 1. különös jelentőségű «*nevelési környezetet*» jelentenek, 2. nevelési *ambíciót* mutatnak. Vájjon épp ezért «iskolafenntartóknak» tekintendők-e? Nem mind. Ez a kérdés voltaképp egyszerű: csak azok iskolafenntartók, akik bírják az iskola terhét; ezek pedig a nagyméretű közösségek; ilyenek a nagyobb méretű községek, városok, erkölcsi testületek, az állam és az Egyház. Általában: csak erkölcsi jellegű, erkölcsi étoszt hordozó egységek lehetnek iskolafenntartók, és azok, akiknek nemcsak az ambíciójuk van *meg* iskola fenntartására, de az erejük is megvan hozzá. Elképzelhető tehát, hogy szülők (családok) szövetkezeti alapon tartanak fenn iskolát; az is elképzelhető, hogy egy dúsgazdag, arisztokrata-család stb. Ám a gyakorlat azt mutatja, hogy iskolafenntartó mindig az olyan testület (közösség), amelynek nagyobb és állandó jövedelemforrása van, nem túlságosan terheli meg az iskolafenntartás.

Látható: a nevelő-közösség fogalma tágabb, mint az iskolafenntartó fogalma; viszont ezek azok *között* keresendők.

Még egy mozzanatra kell felfigyelnünk: a közösségek *nagyságméretére*. Feltűnik itt az hogy

A) minél nagyobb méretű egy közösség, annál sokoldalúbb és nagyobb *lehet* annak a kulturális hagyományanyaga; ilyen pl. az Egyház, a nemzet, az állam. A nagyméretű, «történeti» szerepű közösségek viszont olyanok *lehetnek*, hogy — túlságosan extenzívek lévén — kissé szétesnek és *intenzív* életet, mely a neveléshez szükséges, nem fejlesztenek ki. Egy nagy párt pl. rendszeren extenzív és nem hajlik nevelésre.

B) Minél kisebbek a közösségek, annál inkább *intenzív* életet hordoznak; ilyenek pl. a családok, sőt a szekták is, néha az úgynevezett kisebbségek¹ — ezek is nagyon ügyelnek kulturális erejük fenntartására, annál inkább, minél inkább le

¹ V. ö. *A kisebbségi lélek*. Budapesti Szemle, 1939. évfolyam.

vannak szorítva a közélet teréről. A kisebb, azaz intenzívebb életet élő társadalmi egységek egyben könnyen áttekinthetők, ezerféle okulással szolgálnak a gyermekeknek; az ifjak közvetlenebbül beleérezhetik magukat az intenzív életet élő egységek világába és így az intenzív, kisebb egységek «gyermekközelieknek» mondhatók. Ilyen az Egyház is: nagyon gondol a gyermekre és a családokra, hiszen élete a lélek gondozásában áll; innen az Egyház kifejezett nevelő-ambíciója és évezredes nevelőművészete is.

Ellenben az állam már a történet eddigi tanúskodása szerint — nem *elsősorban* a nevelés kérdésének él; az állam sokkal inkább hatalmi szervezet, mintsem hogy a gyermeki lélek és a család foglalja le a főgondját.

Röviden: a közösségek, az állam és az Egyház *nem egyforma arányban* szerepelnek a nevelés terén; erejük, nevelőművészetük és nevelési ambícióik is különbözők.

III.

Hol és miért van köznevelési deficit? Mi ennek a deficitnek társadalmi oka? Erre nézve is csak a főmozzanatokat jelöljük ki.

1. A közösségek, mindenek előtt sokcélúak lévén, roppant élettapasztalatokat gyűjtenek; nagy kulturális anyagot hordoznak; «teljes életkörnyezetet» jelentenek; — ámde *túl vannak terhelve* ma ezer életproblémával, úgyhogy szinte egyre kevesebb figyelem esik a nevelésre.

Gondoljunk csak a nevelésben legközvetlenebbül érdekelt családok mai helyzetére. Minő hatalmas mértékben túl vannak ezek terhelve! Nehéz a megélhetés és a társadalmi «színvonal» tartása egy elszegényedő, háború utáni vagy éppen háborús világban. A család nincs mindig együtt, a családapa rendszeren csak este látható, mikor is fáradtan tér haza napi munkája után. Intő példát adnak elénk az Amerikai Egyesült Államok. A szabad versenyben túlbuzgó családfenntartó apa este minden kulturális gondolat megértése számára hasznavehetetlen Amerikában; innen van, hogy a szellemi művelődés hordozói ott már jobbra nő, férfiak egyre ritkábban. A családaya kény-

telen — ahogy tud — elférfiasodni, hogy az atyát pótolhassa. Végre is uralkodói pozícióra tesz szert *His Majesty the Baby*. Keyserling, amerikai körútja után írt művében, sötét lapokat ír. «A férfiak nem akarnak takarékos életet élni, az asszonyok nem akarnak szülni. Minő értéke lehet annak az ottani, nagyon dicsért gyermekszeretetnek, ha hiányzik minden megértés a továbbszaporodás misztériuma iránt?»¹ Az atya szerepe elvész a családban, nem nevelője, hanem fáradtan bolondoskodó játszó pajtása lesz a gyerekeknek. Bizony van sok, mély meglátás Keyserling azon észrevételében, hogy az atya a kemény és megfellebbezhetetlen «sorsot» képviseli. «A távolságot tartani szerető atya testesíti meg a gyermek előtt az irracionális sorsot ... Az az atya, aki éppen *nem* magyaráz meg mindent a gyermeknek és *nem* ad helyet mindennemű kívánságnak, képes elismertetni a pathikus 'sors' elvét.» Továbbá a gyermekben felébred a «köztünk» lévők iránti kegyelet érzése, látva a szüleit. De fel kell ébrednie a «felettünk» lévő iránt is a kegyeletnek: erre az atya tanít.² Az atya háttérbe szorulása a családban — de már az iskolákban is — lassan az amerikai kultúra effeminálódására vezet, amit sokan észrevesznek.³

Az atya szerepének csökkenése az amerikai családban oly példa, mely Európát illetőleg is fenyegető jövőképre mutat: jelzi a kereső fél túlterheltségét, a családfenntartás roppant gondját. Az eredmény kettős: vagy kevesebb a gyermek, vagy kevesebb erő jut a nevelésére. Íme, itt már jelentkezik egy fajta a köznevelési deficitnek.

Másik kis közösség: a szülőföld (mint regionális, táj-közösség). Ez egykor pompás nevelő környezet volt; falu, kisváros, tele romantikával, játszótérrel, gyermeki fantáziát

¹ *Amerika*. 1930. 424. lap.

² Szinte lefordíthatatlan a maga finomságában ez (Amerika, 281. 1. lap): Die Ehrfurcht vor dem «Unter uns» entwickelt das Kind in den Eltern. Aber die Ehrfurcht vor dem «Über uns» kann nur der distanzierte Vater mit der Unmerklichkeit und zugleich unwiderstehlichkeit eines naturgesetzgemäßen Vorgangs ins Leben rufen.

³ V. ö. Keyserlingnek még más, figyelemreméltó. tanulmányát: *Vom Verhältnis zwischen Eltern u. Kindern. Weg zur Vollendung*, 12. füzet.

felgyújtó részlettel. Ma a nagyváros már sokkal kevesebbet nyújt,¹ általában. Itt még nagyobb köznevelési deficitnyomokat találunk, mint a családban. Rettenetes környezet a gyermeknek, akinek már mindkét szülője kereső fél és naphosszat nincs otthon (teljes abszentista család!) az, hogy kikerül az utcára, sikátorokba, külvárosi «grundokba» s ott elvadul, erkölcsi érzületvilága hihetetlenül zűrzavaros lesz.² A proletaroid-elemnek ezért főfészke a külváros.³ Az ok itt is az, hogy sem a család nem bírja jól a terheket, sem a város közsegélyeket osztó ereje nem elégséges.

És íme, a proletaroid-elemek egész világa az utolsó két évtizedben kiesett a köztudat előteréből. Ma e probléma nagyon csendes; de a csend még nem jelent megoldást. Kezdtük elfeledni a nagy kérdést, de az élet valósága itt van, vissza kell térnünk észrevételére.

Mindezek után térjünk egy nagyobb méretű közösségre: a népre, illetőleg nemzetre. Itt is vannak már terjedő rozsdafoltok. A kérdés nagyon messze vezet: hol és miért lanyhul a nemzeti élet, a népi kultúra miért enerválódik? Csak néhány mozzanatról emlékezünk itt meg.

A nemzeti életlendület enerválására az utolsó két nemzedék életében sok tényező hatott. Mindenekelőtt a nemzetek *eltömegesedtek*, azaz szürke tömegemberek, atomemberek, mint típusok terjedtek el egyidejűleg az *elvárosiasodással*; természetesen a tömegemberek tipikus helyei a nagyvárosok lettek. Nagyon előtérbe lépett a gazdasági *üzemek* szerepe: a gépiessé váló, csak az anyagi termelésre néző üzemek nem törődnek eleget (a kiélesedett versenyben sokat nem is igen törődhetek) magával az emberrel, hanem csak a munkájára néztek. Tömegesedés, városiasodás (úgy ahogyan azt a XIX. század végén értették: tömegszállássá válás, iparosodással kapcsolatban) és üzemesedés egyhúron pendültek. Megváltozott az érintkezés

¹ V. ö. Tews, *Gross-stadtpädagogik*. 1911.

² V. ö. G. Dehn: *Die proletarische Jugend*. Lebensgestaltung u. Gedankenwelt der Großstadt. Proletarier jugend. 1929.

³ Kassák Lajos: *Angyalföld* című igen realiztikus regényében világítóan beszédes rajzot adott a külvárosi gyermekről is.

módja: az elgépiesedett, elszemélytelenedett, eltárgyiasodott; az érintkezés blanketta-jellegű lett, üres és hideg.

Általában a nemzetek taglétszámának megnövekedésével a társadalom *extenziválódott*, a terjedelem a minőség rovására ment, a széleskörű érintkezés a bensőség, az összeforradás rovására. Hogy éljen így virulens, történeti sorsot látó szellem?

Mindehhez járul a modern életritmus. Ez a *gyorsaságot* kötelezővé tette; a modern életritmushoz képest a nemzeti élet ritmusa lassú (a nemzetek «századokban gondolkodnak»), a közélet gyorsritmusú szervekre (sajtó), általában organizációkra szorul rá, hogy akciója kellő gyorsaságot és átütő erőt nyerjen. Így a nemzeti élet a maga szellemi oldalán, irányainak keresésében, megmaradt alapáramlatnak, de egyre láthatatlanabban. Szinte csak nagy életlökésekben, reakciókban mutatja meg magát, mint legutóbb Spanyolországban, láttatja azt, hogy nagy erőfeszítésekre képes.

A XIX. század *anyagiassága* észrevétlen meggyőződéssé tette, hogy a gazdaság a fő. A liberalizmus azt hitette el, hogy az állam épp csak rendfenntartó elem, s nem a leglényegesebb annak erősítése; a szellemi erők táplálása a gazdaság mellett hasonlóképp másodrendű. Csoda-e, ha így háttérbe kezdett szorulni a köznevelés és különösebben az iskolaügy fontosságának átérzése?

A nemzet tulajdonképeni nevelői a nagy írók és gondolkozók. Ezek is egyre inkább fenyegetett helyzetbe jutnak, írásaik hatását erősen paralizálja egy fordított szenzációirodalom, mely kozmopolita jellegű. Ugyanilyen a film hatása is. Olcsó «irodalmi» művek (detektívregények stb.) százezrei árasztják el a piacot s ezek az ifjúsághoz is eljutnak. A nagy «klasszikusok» hatása egyre teoretikusabb (nincsenek is ily olcsó kiadások). Az író sorsa a fokozott versenyben folyvást nehezebb lesz. A klasszikus író átlag túlstabilizált világot is jelent, azaz — szinte elvileg — «nem halad a korrall». Ami benne «örök emberi», még hat, de nem kellő arányban.

Az átlagosan jó író sorsának nehézsége közismert. De van

¹ V. ö. Gép a mai társadalomban. I—II. Budapesti Szemle. 1940 februári és márciusi szám.

egy veszély is, az *elit*¹ körében, a népi kultúra egysége szempontjából; ezt a jelenséget a *nemzeti elit káros elindividualizálódása* mértékének mondhatjuk. Az író «elvilleg egyén» kíván lenni. Mindegyik túl akar tenni a másikon és pedig a maga «eredeti egyéniségében». Nem más ez az individualizmus, mint a közösségi lélek lassú elkopása az egyénben. Ha az író már nem *sui generis* közösségi lény, nem egy közösségi kultúra öntudatos hordozója és csak «önmagát képviseli», úgy munkája végre a *közösségnek* is egyre kevesebbet fog jelenteni. Megszűnőben van az az írói hivatástudat, hogy az író — működésének *egyik* oldalán — népe sorsérzésének, műveltségi hagyományának és jövőbeli alakulásának egyben «prófétája» is.

A közösség, gondolkodó- és író-típusokban, *elit-szegény* lesz. A gondolkodó és író pedig nagy *tömörítő* és kifejező erő. Nélküle színtelenné lesz, plaszticitás-nélkülivé válik a hétköznapi emberének gondolatvilága. Az elit-vesztett közösség már csak félközösség: nincs hova felnéznie s nem érzi kultúrképességét.²

Az államra térve át, és tudva azt, hogy az állam is közösségre épül rá, feltehetjük, hogy a közösségben jelentkező baj az állam életében is meg fog nyilvánulni. Úgy is van. Az *államfenntartó elit* terén hézagok és bizonytalanságok vannak. A baj egyik fő oka esetleg nem az elit gyenge kifejlődése, előretörő vénájának és szilárdságának gyengülése, vagy politikai tapasztalatainak elapadása, hanem az, hogy az elit eleve ingatag alapra épül: egy gyorsjáratú demokratikus választójog megengedi ugyan, hogy egy «politikából élő» elem keletkezzék,

¹ Az elit némileg homályos fogalmára álljon itt Ortega y Gasset meghatározása, melyet a jeles spanyol gondolkodó a «kiválasztott emberről ad: ez «olyan ember, aki többet követel önmagától, mint másától, még akkor is, ha személyében e magasabb követelményeknek nem tudna megfelelni). Az elitet jellemzi a magasabb *kötelezettség* tudata és szoros reá-vonatkozása. A nem-elit béli a magasabb normát esetleg ismeri, de azt *reá rótnak* érzi, olyannak, mint ahogyan valami adót másvalaki «kivet» reá; ezzel szemben az elit a magasabb normakövetelést személyiségével *azonosítja*, a norma értéktartalmát «képvisei»; és érvényesíti is kifelé, társai irányában. Innen «irányadó» szerepe.

² Othmar Spann: «Nation reicht nur so weit, als die Kulturfähigkeit der Masse reicht.»

de egyben meg is akadályozza azt, hogy *állandó jellegű* vezéri pozíciók keletkezzenek. A politikusok nagyrésze feltűnik, hogy gyorsan el is tűnjék a választások politikai süllyesztőjén; új típus lesz a rövid lejáratú politikus. Ennek a típusnak pozíciójába sok, igen kiváló ember egyszerűen nem kívánczik bele. Így az állami életben is elit-hiány tünetei jelentkeznek. Ez természetesen köznevelési hiányosság is: kevés az, aki huzamosan ható példakép áll a tömegek előtt; az állandó, egyirányú tömegrehatásnak kevés az ideje. A demokrácia — régi megállapítás — nem tud megszabadulni bizonyos ingatagságtól.

A gyorsuló életritmus folytán kerül előtérbe egyre inkább az aktuális helyzetekkel mindig *aktuálisan* leszámoló *közvélemény és a sajtó*: Ennek a tömegekre való hatása korántsem csekély, sőt jelentékeny; azonban az nem állítható, hogy ez az új, «hatodik nagyhatalom» nyugodt fejlődés, céltudatos önképzés lehetőségét jelenti. Ellenkezőleg ez az, egy-egy államon belül tényező hatalom szüntelen felferi a hullámokat és kevésbé csendesíti le. Az aktualitásra való beidegződöttség szerve a sajtó: végre az ide-oda kanyargó érdeklődés felszításában nagyobb mesternek bizonyul, mint az állandó és *következetes* jellemépítésben: a nevelésben. Közvélemény és sajtó gyors hullámai el is ronthatnak egy lehiggadt, összhangba jutó népjellemet. Ez a modern két, párhuzamosan futó hatalom (közvélemény és sajtó) nem tekinthető szilárd építésznek, hanem inkább csak megmozgatónak és örök változtatásra ösztönzőnek. A sajtó is sok külföldi hatást közvetít a belföldnek és egy közösségben, illetve államban olykor idegen test gyanánt szerepelve: közösségi összhangot esetleg megbont.

Csak néhány példában világítottunk rá a mai helyzetre. Tüzetes tárgyalás messze vezetne. A mai helyzet képe: államok és kisebb-nagyobb közösségeknek hiába van meg az ambíciójuk a köznevelés területének *egészeiben* való meghódítására, ez nem sikerül: hézagok szükségkép maradnak. Korunk pedig rohan velünk; és nem igen vesszük észre, hogy mit és mennyit jelenthet az a zűrzavaros népelem, az a *szétszórt* nagytömeg,¹

¹ V. ö. ennek a *szétszórt* tömegnek jellemzésére Ortega y Gasset művét: *A tömegek lázadása*. Magyar fordítás 1938.

mely egy-egy hirtelen átalakulásban integrálódhatik, szóhoz juthat és «váratlanul» próbál államot és társadalmat átalakítani. Látható volt legutóbb a spanyol események közepett a műveltségben proletár tömegek vaksága és erkölcsi kulturátlansága.

IV.

Még egy problémára utalunk végezetül. Ez a XIX. századbeli *tudomány eszme*; a tudomány a folytonos *kutatásra* volt beállítva. A tudomány rendkívüli mértékben haladt, egy századon át sokkal többet téve, mint amennyit azelőtt 3—4 századon át tett. A tudományos kutatás ez irányzata egész réteget: egy-egy ország «értelmiségét» érintette. Igyekezett kutatókat nevelni; ilyenek valóban nagyszámmal jelentkeztek is, szinte külön rétegeket alkotnak múzeumokban, levéltárakban, kutatóintézetekben és főiskolákon. Ez a réteg a legmagasabb képzettségű lehet, ám észrevétlenül hódol egy egyoldalúságnak, amely megakadályozza őt abban, hogy egy tudományos *magas műveltség* valóban biztos talapzaton állhasson. A kutatás mindenekelőtt analitikus, folyton tovább és tovább épít, és nem szintetikus: eddigi eredmények összefogására, gondos rendszerbe való beépítésre kevésbé hajlik. Beláthatatlan a részleteredmények mennyisége, már a bibliográfiák is roppant tömeget tesznek ki. Ezzel szemben minő lenézett ma a tudományok «népszerűsítése!» Mennyire kevés az inger pusztá összefoglalásokra! A tudós eszméje nem az, hogy a *társadalom* felé hasson, hanem az, hogy színvonalat mutasson s a könyvtárak gazdagodjanak. Tény, a nagyobb közösség úgy érzi, kevés az, amivel az ő élete gazdagodhatik a tudományok által. El is zárkózik velük szemben, közömbösen nézi az újabb «eredményeket». Ez a közönyösség is némi mutatója egy bizonyos, közműveltségi deficitnek: nincs meg a kellő «érzék» a tudós munkaértéke iránt. Úgynevezett közéleti férfiak, néha még kulturális színvonalat is árulva el, gyakran fényűzésnek tartják (ha nem is mondják) a tudományt.

Sajátos helyzetre figyelmeztet ez a «magas kultúra», sajátos beállítottság mutatkozik meg társadalomkulturális téren, melyet a XIX. század «folyton továbbkutató» embertípusa húzott

alá erősen: nem baj, sőt természetes, ha a kultúra olyan, mint egy *obeliszk*; egyre magasabbra építjük, de nem gondolva azzal, hogy minő szűk az alapja s ennek folytán milyen nagy megingathatósága. A társadalomtudomány, a nevelésszociológia nem maradhat közömbös a XX. században ama XIX. századból átplántálódó eszménnyel szemben. Látva a mai tömegeket, bizonyos nyugtalanság fogja el a társadalomvizsgálót: lehetséges-e vájjon, hogy tartós maradjon ez az állapot? Elég-e az, hogy a tudományos élet szűk alapra épült, viszont széles néprétegek nemcsak keveset kapnak, de a tudományos kultúrából kevésre *vágynak* is.

Aki a modern tömegek jellemét jól ismeri, nem elégedhetik meg a fent jelzett «obeliszk-kultúrával», hanem szélesebb alapot követel a kultúra számára; ismét hasonlatban szólva: egy «piramis-kultúrát» kíván meg. Ez — természetes — nem lehet oly magas, mint az előbbi, viszont lényegesen több társadalmi stabilitást ígér.

Az utóbbi közművelődési «elv», melyet hasonlattal fejeztünk ki, azt is fogja jelenteni, hogy jobban átvizsgáljuk a társadalom épületét és nemcsak egyes szobákat rendezünk be a kultúra számára lakhatóvá, hanem berendezzük több-kevesebb mértékben az üresen hagyott szobákat is. Azaz felkutatjuk és megszüntetjük a köznevelési deficit helyeit.

Dékány István